

על פני תהום

הרב יהודה ברנדס

פתיחה

שירת הלויים במקדש נאמרה על גבי המעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים. מספרן של מעלות אלה - יש בו משמעות מיוחדת, הנרמזת מהקבלתן לחמישה עשר מזמורי "שיר המעלות" שבתהילים.¹

באגדה ניתן הסבר בעל אופי מיתי להיווצרותם של שירי המעלות. דוד המלך אמרם כאשר ניסה למנוע אסון: כאשר עסק בחפירת היסודות למקדש, פרץ את פי התהום, והיא עמדה לעלות ולהציף את כל העולם. שירי המעלות נוצרו כביטוי להתמודדות של דוד המלך עם התפרצות התהום ועם חסימתה.²

סיפור זה מהווה שלד, שעל גביו נבנו גרסאות שונות של האגדה.³ אנו נבקש לדון כאן במכלול הסיפורי העולה מן הגרסאות השונות, מתוך מגמה ליצור שילוב והשלמה בין המקורות, בדרך של "דברי תורה עניים במקום אחד ועשירים במקום אחר". מתוך כך יצופו ויעלו מעל פי התהום מסקנות בעלות משמעות רלוונטית לדיון הנעשה בדפי **אקדמות** בעניין התחדשות ושמרנות בעולם הדתי.⁴

הסיפור בתלמודים

הסיפור בירושלמי

בשעה שבא דוד לחפור היסודות של בית המקדש חפר חמשה עשר מאות אמה ולא מצא את התהום. ולבסוף, מצא עציץ (חרס) אחד וביקש להרימו. אמר לו: אינך יכול. אמר לו: למה? אמר לו שאני כאן

כבוש על התהום. אמר לו ומאימתי אתה כאן? אמר לו משעה שהשמיע ה' קולו בסניי "אנכי ה' אלקיך", רעדה הארץ ושקעה, ואני נתון כאן, כבוש על התהום. אף על פי כן, לא שמע לו. כיון שהרימו, עלה התהום וביקש להציף את העולם. והיה אחיפתל עומד שם, אמר: כעת דוד יחנק ואני אמלוך. אמר דוד: מי שחכם שיודע להעמידו ואינו מעמידו יהא סופו שייחנק. אמר מה שאמר והעמידו. התחיל דוד אומר שירה: שיר המעלות, שיר למאה עולות. על כל מאה אמה היה אומר שירה. אף על פי כן היה סופו שנחנק. אמר רבי יוסי זו היא שהמשל אומר: צריך אדם לחשוש על קללתו של גדול אפילו על חנם.⁵

האגדה מורכבת מכמה חלקים שכל אחד מהם צריך עיון בפני עצמו, וכולם יחד מצטרפים לסוגיה שלמה. יש צורך לברר כל אחד מן המרכיבים והסמלים שבה, ולהבין מהם הרעיונות שמאחורי סיפורי האגדה ורמזיה. מתוך כך תתברר המשמעות הפנימית של מערכת שירי המעלות.

אלה הם מרכיבי הסוגיה: הפירת היסודות למקדש, החרס הנתון על פי התהום,⁶ התפרצות התהום ואופן חסימתה, יחסייהם של דוד ואחיפתל, תפקידם של שירי המעלות.

כאמור, לסוגיה זו מקבילות אחדות. מתוך עיון במקבילות אפשר לראות שמרכיבי האגדה מוצגים באופנים שונים במקורות השונים, ושאר הצירוף של המרכיבים לכלל סוגיה אחת נעשה בהבדלי הדגשות, לפי ההקשר ולפי דרכו של כל דרשן.

המקבילה העיקרית, והדומה ביותר לסוגיית הירושלמי, היא הסוגיה שבבבלי.⁷

הסיפור בבלי

אמר לו רב חסדא לאותו חכם שהיה מסדר אגדה לפניו, אמר לו, האם שמעת, אלו חמש עשרה מעלות כנגד מי אמרן דוד? אמר לו, כך אמר ר' יוחנן, בשעה שכרה דוד שיתין, צף התהום וביקש לשטוף את העולם, אמר דוד חמש עשרה מעלות והורידן.

אם כך, חמש עשרה מעלות? יורדות היה לו לומר!

אמר לו: הואיל והזכרתי הדבר, כך נאמר: בשעה שכרה דוד שיתין, צף התהום וביקש לשטוף את העולם, אמר דוד: האם יש מי שיודע אם מותר לכתוב שם על חרס ולהשליכו לתהום וינוח? לא היה מי שיאמר לו דבר. אמר דוד: כל שיודע לומר ואינו אומר, יחנק בגרונו, נשא אחיפתל קל וחומר בעצמו: ומה לעשות שלום בין איש לאשתו אמרה תורה: שמי שנכתב בקדושה ימחה על המים,⁸ לעשות שלום לכל העולם כולו על אחת כמה וכמה, אמר לו: מותר. כתב שם על חרס והשליכו לתהום, וירד התהום ששה עשר אלף אמות. כשראה שירד הרבה, אמר: כמה שמוגבה יותר - יירטב העולם.⁹ אמר חמש עשרה מעלות והעלהו חמשה עשר אלף אמות, והעמידו באלף אמות. אמר עולא: שמע מינה, סומכה של הארץ אלף אמות. והרי רואים שכורים מעט ויוצאים מים! אמר רב מרשיא - ההוא מסולמה של פרת.

בסוגיית הבבלי מופיעות שתי גרסאות של דרשת ר' יוחנן: בשתי הגרסאות, שירת המעלות קשורה

בחפירת יסודות המקדש על ידי דוד המלך. כאשר חפר את השיתין עמד התהום להציף את העולם, ושירת המעלות נקבעה כזכר להצלה משיטפון זה. ההבדל בין הנוסחאות הוא בהבנת תפקידם של שירי המעלות, וממילא - בהבנת משמעותן של המעלות. עם זאת, נבדלות שתי הנוסחאות גם בתיאור הפרטים של המאורעות בעת חפירת היסודות. ההצעה הראשונה, זו של "ההוא מדרבנן דהוה קמסדר אגדתא קמיה דרב חסדא", מכילה סיפור פשוט יותר: התהום צף ועלה, כדי להורידו אמרו חמישה עשר שירי מעלות והוא שקע. את הגרסה הזאת דוחה רב חסדא באמרו שלפי זה המעלות אינן מעלות אלא מורדות, והיה צריך לשיר שירי המורדות ולא שירי המעלות. שכן עליית התהום היא סכנה, וירידתו היא שמחייבת אמירת שירה על הצלת העולם.

לפיכך רב חסדא¹⁰ מציע נוסח מתוקן של האגדה, שבו שלושה שלבים: ההצפה, ההורדה וההעלאה המבוקרת של התהום. שירי המעלות נאמרים לכבוד ההעלאה ולא לזכר השקעת התהום.

הגמרא לא הביאה את הנוסחה השגויה בכדי. בוודאי באו ללמדנו שיש סברה לומר כנוסח הראשון, אלא שהנוסח השני עדיף עליו. השניות מונחת כבר בלשונה של המשנה: "חמש עשרה מעלות היורדות מעזרת ישראל לעזרת נשים", והלוא היה אפשר לומר חמש עשרה מעלות העולות מעזרת נשים לעזרת ישראל! יש במעלות ממד של "יורדות", והנוסח הראשון של האגדה מדגיש את ההיבט הזה. לעומת זאת, הנוסח השני מכיל הסבר של שני הצדדים: גם עניין הירידה וגם עניין העליה, שבא לידי ביטוי בשם מעלות. לכשיתבאר תוכנה של האגדה תובן גם משמעות ההבדל הרעיוני שבין שני הנוסחים.

נראה, שההבדלים במסורת האגדה משקפים צדדים שונים של הרעיון, ויש לתת את הדעת בעת ביאורה גם על מתן משמעות לפרטי ההבדלים.

השניות של אבן השתייה

**אבן השתייה, המעיין
והתהום שכבוש
תחתיה, מכילים
שניות קיצוניות. מצד
אחד, החיות
והחיוניות של העולם
טמונים שם, ומצד
אחר, דווקא בחיות
הזאת מקור הסכנה
של העולם**

המקום האגדי שבו חפר דוד את השיתין למקדש הוא מקומה של אבן השתייה שממנה הושתת העולם. אבן השתייה היא המקום שבו חתם הקב"ה - בשם המפורש - את התהום מראשית הבריאה.¹¹

אבן השתייה היא הנקודה שממנה התחילה בריאת העולם. שהלוא בתחילה היה העולם "תהו ובהו וחשך על פני תהום". לפי המדרש, סדר בריאתו התחיל מכבישת התהום באבן השתייה: "כשברא הקב"ה את עולמו כילוד אשה בראו, מה ילוד אשה מתחיל בטבורו ומותח לכאן ולכאן לארבעה צדדין כך התחיל הקב"ה לבראות את עולמו מאבן שתייה תחלה וממנה הושתת העולם, ולמה נקרא שמה אבן שתייה, מפני שממנה התחיל הקב"ה לבראות את עולמו".¹² אבן השתייה אינה רק

מקום התחלת בריאת העולם, אלא היא גם מקור חיותו המתמדת, וממנה יוצאים גידים המוליכים חיות ושפע לכל העולם.¹³ גם הנהר היוצא מעדן ומתחלק לארבעה נהרות נובע, לפי התרגום, מתחת האילן. אלמלא חתמוהו בשם המפורש, היה שוטף את העולם. האילן והמעייין הם מקור חיותו של העולם, וכך גם מקור הסכנה להצפתו ולחורבנו. מאבן השתייה הושתת העולם כולו, ממנה שותה כל העולם כולו, ובסילוקה, עלול העולם כולו להישטף.¹⁴

אבן השתייה, המעייין והתהום שכבוש תחתיה, מכילים שניות קיצוניות. מצד אחד, החיות והחיוניות של העולם טמונים שם, ומצד אחר, דווקא בחיות הזאת מקור הסכנה של העולם. הרעיון הזה מבוטא היטב בגרסת האגדה המתוקנת בבבלי. בנוסח הדחוי, לא ניתן ביטוי מספיק לחשיבות עליית התהום, אלא רק להצלת העולם בהורדתו, ואילו בנוסח המתוקן מבוטאת השניות: לאחר שהוריד דוד את התהום לעומק רב, נוכח לדעת שהעולם חסר לחלוטית, ונדרש להעלותה. צריך היה לכוון במדויק: שהמים יעלו עד גובה כזה שהעולם יירטב דיו, אך שלא יציפו את העולם.

דרכה של האגדה שהיא מתארת במונחים מוחשיים רעיונות מופשטים.¹⁵ במקום אחר, אפשר למצוא את המשמעות המופשטת של דרשת חתימת התהום, ולהיעזר בה כדי להבין למה מרמזים הדברים:

אם בחוקתי תלכו, חוקים שחקקתי בהם את השמים ואת הארץ: "אם לא בריתי יומם ולילה חוקות שמים וארץ לא שמתו".¹⁶ חוקים שחקקתי בהן את השמש ואת הירח, שנאמר: "כה אמר יי' נותן שמש לאור יומם חקת ירח וכוכבים לאור לילה",¹⁷ חוקים שחקקתי בהן את הים: "בשומו לים חקר".¹⁸ חוקים שחקקתי בהן את החול: "אשר שמתו חול גבול לים חק עולם לא יעברנהו".¹⁹ חוקים שחקקתי בהן את התהום, "בחוקו חוג על פני תהום",²⁰ חוק וחוג לגזירה שוה.²¹

לפי מדרש ויקרא רבה, בריאת העולם קשורה לחקיקת חוקים. החוקים יוצרים את הסדר ואת הגבולות של פעולת כוחות הטבע וגם של שאר הנבראים. חוקי הטבע מאפשרים לכוחות השונים בטבע להתקיים זה בצד זה. "תוהו ובוהו" הוא מצב שבו אין סדר ואין חוקיות, ולכן אין שום אפשרות לקיומו של עולם מציאות סדור.

יש להבחין בעולם הבריאה בין שני גורמים: הכוחות והגבלת פעולתם.²² כל כוח בפני עצמו הוא בלתי מוגבל, אולם הוא מתאזן עם כוח אחר. זוהי המערכת של חוקי הטבע המאפשרת את קיומו של העולם: הכוח הצנטריפוגלי דוחה את כוכבי הלכת מעם השמש ואת הירח מעם כדור הארץ, ואילו כוח המשיכה מקרב אותם. אילו התגבר אחד הכוחות, היה מופר האיזון: כדור הארץ היה מתקרר מדי או מתחמם מדי, ולא היו יכולים להתקיים בו חיים. תופעת האיזון קיימת בכל הבריאה, ותמיד קיים גם חשש מהתמוטטות הסדר, מפני שכל כוחות הטבע מצויים באיזון עדין, שהפרתו עשויה

**כל כוח בפני עצמו
הוא בלתי מוגבל,
אולם הוא מתאזן עם
כוח אחר. זוהי
המערכת של חוקי
הטבע המאפשרת את
קיומו של העולם. אילו
התגבר אחד הכוחות,
היה מופר האיזון**

לגרום לחורבן. כך באקולוגיה, כך בביולוגיה, כך בפזיקה ובאסטרונומיה. האיוון הזה אינו סטטי אלא דינמי.²³ הוא נתון להשגחתו המתמדת של בורא העולם ומנהיגו. הפרה לרגע של האיוון עשויה לגרום לאסונות טבע: רעידת אדמה, שטפונות, התפרצות געשית, מגפות; ולאסונות בכני אדם: רצח, מלחמה, שואה. בלשונו של איוב: "תולה ארץ על בלימה".²⁴

המדרש משווה בין חוקי הטבע לבין חוקי התורה, ומבהיר שגם בחוקי התורה נשמר איוון עדין שכזה.

משתיתה של ארץ

מדוע ביקש דוד המלך לפרוץ את פתח התהום ולגרום בכך כמעט לאסון עולמי? טעם הדבר נמצא בנוסח האגדה שבמדרש שמואל:²⁵

רבי חוניה בשם רבי שמעון בן לקיש אלף וחמש מאות אמות חפר דוד לעמוד על משתיתה של ארץ. ותניא: "שלוש בתולות הן: בתולת אדם בתולת שקמה בתולת הארץ. בתולת אדם - כל שלא נבעלה מימיה, בתולת שקמה - כל שלא נקצצה מימיה, בתולת הארץ - כל שלא נעבדה מימיה. רבן שמעון בן גמליאל אמר כל שאין בה חרש.

וכיון שחפר דוד אלף וחמש מאות אמה מצא בה חרש אמר כל יגיעה זו שיגעתי ואח"כ מצאתי חרש? באותה שעה נתן הקדוש ברוך הוא פתחון פה לחרש ואמר: אין זה מקומי, אלא בשעה שנבקעה הארץ ירדתי כאן אם אין את מאמיני הרי תהום נתון תחתי נטלו דוד ועלה תהום והציפו...

**אין יציבות בשום
חברה אנושית. מדעי
המדינה והחברה,
וביניהם גם המשפט
והדת, משתדלים
לבנות מערכת תקפה
וחסונה של חוק וסדר,
מנהג ונורמה,
שתבטיח את קיומה
היציב של החברה.
שום מערכת כזו לא
החזיקה מעמד לאורך
זמן, מפני אי היציבות
של החברה האנושית**

דוד המלך רצה לייסד את בית המקדש על קרקע בתולה, שלא נעבדה מימיה. אפשר להבין, שכוונתו היתה למצוא משהו ראשוני, בראשיתי, ולפיכך - אלוקי וטהור, לייסד את המקדש עליו. והנה ככל שחפר, הגיע למקום שבו מצא חרש. החרש מסמל, כמו בימינו אצל הארכאולוגים, קיומו של יישוב קדמון. משמע - אי אפשר לייסד את המקדש על יסודות בתוליים, ראשוניים, שיקנו לו יציבות, אלא מתברר שהמקדש עומד על יסודות אנושיים, שהם עשויים להיות חסרי יציבות ופריכים כחרס הנשבר.

אם אמרנו שאין יציבות בעולם הטבע, אז קל וחומר שאין יציבות בעולם האנושי. כשם שחוקי הטבע מתגלים כקיימים בשיווי משקל דינמי, העשוי להתפורר ולהתמוטט, כשם שהאדמה היציבה כביכול יכולה להזדעזע, וכשם שההרים עלולים להפוך להרי געש ולזרמי לבה מתפרצים, כך גם אצל בני אדם. אין יציבות בשום חברה אנושית. יהיה המשטר שלה יעיל ככל שיהיה. מדעי המדינה והחברה, וביניהם גם המשפט והדת, משתדלים לבנות מערכת תקפה וחסונה של חוק וסדר, מנהג ונורמה, שתבטיח את קיומה היציב של החברה. שום מערכת כזו לא החזיקה מעמד לאורך זמן, מפני אי היציבות של החברה האנושית.

מעשהו של דוד המלך מסמל את התקווה, שיהיה אפשר להעמיד את המקדש על "קרקע בטוחה" יסוד יציב וקיים לעד. החרש שמצא מגלה לו שאין סיכוי לתקווה כזאת בעולם הזה. מבחינה זאת, היה המשכן אמתי יותר, כי הניידות שלו והרעיעות של האוהל שיקפו באופן מציאותי יותר את עמידותו של משכן ה' בעולם. הוא עלול להתנווד ולהתפרק. עובדה זו התבררה כנכונה בימי המלוכה והנבואה, כאשר הפאר וההדר, החומרי והרוחני, של חנוכת מקדש שלמה הלכו והועמו, והבית הלך ואיבד מזוהרו וממעמדו עד לחורבנו הגמור.²⁶

אפשר, שיש לדרוש את מעשהו של דוד בכיוון אחר במקצת: דוד המלך, הנועז והמקורי, מנסה לחפור עד התהום כדי לחשוף את כל מה שאפשר, לפני שהוא בונה את מלכותו ואת המקדש. במובן זה, דוד מייצג את הנכונות לפרוץ מסגרות ממוסדות, להסיר את האבק ואת הקליפות מעל המוסכמות ולחשוף את השורשים הראשוניים ואת אמתות היסוד. פעולות אלה, המאפיינות חסידים ותובעי אמת בכל הדורות, מחרידות את השלווה המדומה שבה חיים רוב האנשים בחברה, ועל פיה מתנהלים רוב מוסדותיה, ומאיימות בהתפרצות התהום.

כך או כך, דברה של האגדה ברור: העולם כולו, בכל היבטיו, אינו אלא קליפה דקה של יציבות המכסה על פני תהום גועשת המאיימת להתפרץ.²⁷

הכוחות השונים בחברה ובאומה פועלים ביתר עוצמה כדי למנוע את דיכויים. כל אחד מהכוחות האלה הוא אמתי ובעל ערך עצמי, ולכן דרישתו להבאתו לידי ביטוי שלם מוצדקת: ערכי החופש מתנגשים בערכי השוויון, המסורת מתנגשת בחידוש, השיתוף וההכרה בערך הזולת והעזרה לו בזכות המימוש העצמי, הלאומיות בקוסמופוליטיות, ועוד כהנה וכהנה. משטר יציב מיוסד על כוחות מאוזנים ולא קיצוניים מדי. אמנם, קיימת סכנה מתמדת שאחד הכוחות באומה יתגבר ויפר את האיזון, ואז תתפרץ התהום. בעצם, כל אימת שנעשה מאמץ לייצב חוק או שיטת משטר חדשה ויעילה יותר מקודמותיה, התהום מאיימת להתפרץ.

מה שקרה לדוד המלך כאשר ביקש לייסד מקום מרכזי לעבודת ה', הוא, באופן סמלי, התפרצות התהום, שכן, אז התעוררו הכוחות השונים בעם וביקשו להציפו. כל אחד דרש את הביטוי המלא של ייחודו.

יש לשים לב שבמקורות השונים הונח החרס על פי התהום בזמנים שונים.

לפי התרגום, אבן השתייה והשם המפורש שעליה קיימים מבריאת העולם - זהו מעשה אלוקי מיום הבריאה, שיד אדם לא היתה מעורבת בו. לפי הירושלמי, הונח החרס בעת מתן תורה, ואילו לפי מדרש שמואל, העיד החרס על עצמו שהוא נתון על פי התהום משעה שהארץ נבקעה, אלא שלא ברור לאיזה אירוע של בקיעת הארץ מכוונים הדברים.

הצירוף המדויק "ותיבקע הארץ" נאמר בתנ"ך על זמן המלכותו של אדניה בן חגית, אחרי מות דוד המלך ואינו מתאים לכאן.²⁸ שני מועדים אחרים של היבקעות הארץ הם בעת המבול, כאשר נבקעו כל מעיינות תהום רבה, ובעת מחלוקת קרח ועדתו, שם נאמר: "ותבקע האדמה אשר תחתיהם".

מקורות אלה אינם סותרים זה את זה אלא משלימים זה את זה, בבחינת "אלו ואלו דברי אלוקים חיים". אם נמשיך לבאר על פי ההנחה היסודית מהו סמל התהום המתפרץ הרי שבכל המאורעות האלה: בריאת העולם, מתן תורה וכינון מלכות בית דוד והמקדש, מדובר על הנחת יסודותיה של מערכת סדורה בעולם, שלכאורה אמורה להיות יציבה, אך, באמת, היציבות שבה היא "שיווי משקל דינמי", שיש להחזיקו ולתמכו כל העת, כדי שלא יתמוטט.

משמעות הדברים ביחס לבריאת העולם במובן החומרי, וביחס לבנין המקדש, הוסברה לעיל.

המבול משקף את התמוטטות הסדר המוסרי של העולם: "ותמלא הארץ חמס". אין צורך להרחיב בימינו בהסבר, מדוע חברה הומניסטית ומוסרית אינה ערובה ליציבות הסדר המוסרי לאורך זמן. גרמניה תוכיח. התדהמה שהעולם הוכה בה, ושהוא עדיין לא התאושש ממנה, והשאלה כיצד ייתכן שהמדינה שבה הגיעו לשיאם יסודות של התרבות ההומניסטית האירופית היא גם המדינה שממנה יצא שלטון הרשע הנורא מכול, נובעות מן התפיסה הדמיונית, האוטופית, שסדר של מערכת כלשהי בעולם יכול להיות סדר שלם ומוחלט.²⁹ כדרך שרעידת אדמה ממוטטת בחטף ערים שלמות, בנויות בסדר מופתי, כך גם יכולה להיות רעידת אדמה מוסרית. הקליפה של הסדר המוסרי היא קליפה דקה המכסה על תהומות של כוחות נפש, שהתפרצותם הבלתי מבוקרת עשויה להמיט חורבן על הכול.

את התופעה הזו ניסח זיגמונד פרויד ביחס למוסריות של האדם. מתחת לכיסוי החיצוני מונחים

**כדרך שרעידת אדמה
ממוטטת בחטף ערים
שלמות, בניות בסדר
מופתי, כך גם יכולה
להיות רעידת אדמה
מוסרית. הקליפה של
הסדר המוסרי היא
קליפה דקה המכסה
על תהומות של כוחות
נפש, שהתפרצותם
הבלתי מבוקרת
עשויה להמיט חורבן
על הכול**

תהומות של תת מודע, שאפשר להציץ עליהם בעת התפוררות הסדר החיצוני: אצל חולי נפש בעת התפרצות המחלה, אצל אנשים בריאים בעת החלום, ואולי גם דרך חריצים שונים בחיים הנורמליים: כשלים לשוניים, שעות מתח וחרדה,³⁰ וכיוצא באלה. דברי אלה נכונים כלפי האדם הפרטי וגם ביחס לחברות אנושיות גדולות יותר, ובדור המבול - ביחס לכל האנושות כולה. מחלוקת קרח ועדתו משקפת את הארעיות והרעיעות של הנהגה ושל כל שלטון, אפילו את ההנהגה של משה רבנו, אדון הנביאים. מי שהוציא את עם ישראל ממצרים והעמידם לפני הר סיני לתת להם את התורה, לא הבטיח לעצמו בכך מנהיגות יציבה לאורך ימים. מערערים קמו להדיחו משלטונו ולהטיל ספק במנהיגותו. כל הרעיונות והמחשבות, שהועלו במשך אלפי שנים על דרך השלטון הרצויה ועל השיטה לבסס שלטון יציב, תקף, מוסכם ויעיל, לא הצליחו לפתור את הבעיה היסודית. אפילו השלטון היציב ביותר, הנאור ביותר והיעיל ביותר, אינו אלא קליפה דקה של כיסוי על פני תהום, איזון עדין של הצרכים המגוונים, של הרצונות השונים, של קבוצות ומפלגות במדינה ובחברה, ולעולם הוא מועד להתפרצות התהום והתערערות היציבות כאשר משהו מן האיזון מופר.

היבקעות הארץ בזמן המבול ובזמן מחלוקת קרח מוצגת בתורה כעונש על חטא, אך אין היא שונה מן המקורות האחרים. כאשר מישהו מפר את האיזון ושובר את היציבות, אין הוא פוגע רק בשליט ובחברה; בדרך כלל הוא נפגע מכך בעצמו. לפעמים, נפגעים יחד עמו רבים אחרים, מפני שגורם להתמוטטות כללית, ולפעמים, הפגיעה בו מצילה את האחרים. בדור המבול, ההתפוררות המוסרית גרמה לחורבן כל העולם. במאה הנוכחית, רעידת האדמה המוסרית של מלחמות העולם ושל השואה,³¹ גרמה להרס עצום, למותם של עשרות מיליונים, אך לא לחורבן גמור. ואילו בימי קרח, נפגעו רק קרח ועדתו מרעידת האדמה. הקב"ה נענה לתפילתו של משה ומנע את התפרצות התהום. הארץ נבקעה רק כדי לבלוע את קרח ועדתו.³²

במובן מסוים, החרס הוא החוק: חוקי הטבע, שהונחו על פני תהום בבריאת העולם, וחזרו והוסדרו אחרי המבול. אלה חוקי המלכות שעומדים ביסודה של מלכות בית דוד וגם חוק התורה.

לפיכך, גם במתן תורה היה אירוע של הנחת החרס על פי תהום.

האיום, שאם לא יקבלו ישראל את התורה יחזיר הקב"ה את העולם לתוהו ובוהו, מורה שאף התורה שייכת לאותו סוג של קליפות דקות המכסות על פני תהומות. וכמו חוקי הטבע וחוקי המלכות, אף

היא נראית למתבונן כמערכת סדורה ויציבה.

אפשר לומר בפשטות, בהמשך לאמור לעיל, שהתורה היא מערכת איזונים של מוסר, חוק ומשפט, ומשום כך קיימות בה כל אותן בעיות שהוזכרו: היצר הרע מפעם כל הזמן מתחת לפני השטח, וכוחות יצריים מושכים את האדם לחטוא, גם אם מערכת ההתנהגות שלו היא מערכת של טהרה וקדושה. כך לגבי האדם היחיד וכך לגבי הקהילה, החברה, האומה והעולם כולו. הדבר נתבאר בכל ספרות המוסר מאז ימי הנביאים ועד ימינו. בקבלה ובחסידות נעשה שימוש בסמלים של תוהו ותהום, קליפה והתפרצות ביחס למצב נפש האדם ומוסריותו בצורה מפורשת.

חשוב להבין שלפי צורת ההסתכלות הזאת, אין הצגה דואלית של טוב ורע, המתמודדים זה כנגד זה בעולם, אלא של התמודדות בין העולם המסודר, המיוצג על ידי החוק ועל ידי התורה, לבין עולם התוהו, זה שמתפרץ מן התהום, כאשר אין היא כבושה כיאות. בעולם התוהו אין כוחות של רוע, אלא כוחות בלתי מסודרים. נדגים זאת בעניין יצרא דעירות: התאוה היא כוח רצוי ובריא. בזכותה, מבארת הגמרא ב**יומא** (ס"ט, ע"ב), מתקיים העולם, ואילו ניטלה התאוה מן העולם לא היה אפשר למצוא ביצת תרנגולת או כל פריון ויצירה והולדה. התורה מסדירה את הגבולות של השימוש ביצר על ידי הלכות אישות והלכות צניעות. הניאוף הוא פריצה של הקליפה הזאת. אולם מוצאו ממקורות של שפע חיובי, ולכן "חסד הוא", גם כשהוא חטא.

דיכוי גמור של יצרא דעירות מייבש את העולם. לכן נדחתה הגרסה הראשונה של בעל האגדה של ר' חסדא. הורדה גמורה של היצר תדכא את החיוניות של העולם. צריך לקיימו, אבל לחתום אותו בכיסוי של ההלכה, של חיי המשפחה המתוקנים.

מה שנאמר כאן הוא, שהסיומת הרומנטית "מאז חיו באושר עד היום הזה", המשקפת איזו יציבות מתמדת של חיי המשפחה, אינה אפשרית. לעולם יש לחשוש להתפרצות של התהום, ולכן צריך תמיד לעמוד על המשמר, ולעסוק באופן פעיל בייצוב ובעיצוב הקשרים שבין איש לאשתו. בניגוד לתיאורים הרומנטיים, שמקורם בספרות נכרית ומצאו להם מהלכים בהסברה הדתית בזמננו, אין בתנ"ך ובחז"ל תיאור של זוג אחד, שבו אין מתחים, עימותים וניגודים בין האיש לאשתו. החיים המשותפים מתקיימים על גבי כל אלה, ולא על ידי היעלמותם וביטולם.

**הרומנטיים, שמקורם
בספרות נכרית ומצאו
להם מהלכים
בהסברה הדתית
בזמננו, אין בתנ"ך
ובחז"ל תיאור של זוג
אחד, שבו אין
מתחים, עימותים
וניגודים בין האיש
לאשתו. החיים
המשותפים מתקיימים
על גבי כל אלה, ולא
על ידי היעלמותם
וביטולם**

אפילו שיר השירים, בין במשמעות הפשוטה שלו, כשיר אהבה בין שלמה לשולמית, ובין במשמעות הפנימית שלו, כשיר אהבה בין מלך מלכי המלכים, שהשלוש שלו, לבין הרעיה, היא כנסת ישראל, אינו מתאר מצב של יחסים שלמים ויציבים. זוהי מערכת עמוסה מעלות ומורדות. ברובה הגדול אין מפגש בין הדוד לבין הרעיה, אלא רק כיסופים למפגש. המפגש עצמו נכשל - "קמתני אני לפתוח לדודי ודודי חמק עבר", והסיום של השיר כמעט מאכזב: "ברח דודי"!

ניסיון למחוק את ההבדלים והפערים, שיוצרים את המתחים, ולהגיע להרמוניה אוטופית עשוי להיות בבחינת חפירת היסודות של דוד המלך למציאת קרקע בתולה. החפירה הזאת - איש בנפש רעהו? - עשויה לגרום רק התפרצות של התהום והתערערות של הזיווג, ולעולם לא תגיע למקום שאין בו חרס קודם.

עצתו של אחיתפל

אחיתפל היה יועץ חכם. היות שיעץ נגד דוד, קיבל הביטוי "עצת אחיתפל" משמעות שלילית, אולם באמת, אילו אבשלום שמע לעצת אחיתפל, היה מכה את דוד ומצליח במרד. הקב"ה נענה לתפילתו של דוד והפר את עצת אחיתפל על ידי חושי הארכי, ורק משום כך ניצל דוד. הווי אומר: עצותיו של אחיתפל טובות ונכונות הן, אלא שהוא שירת את הצד המורד, ולא את הצד הרצוי. גם בסוגיה שלפנינו, תפקידו של אחיתפל מורכב: מצד אחד הוא מצפה למפלתו של דוד, מצד אחר, הוא נאלץ לפעול להצלתו של העולם, אם מפני שחשש מקללתו של דוד, ואם מפני שפחד שהתהום תגרום לנזק גדול מהצפוי.

אחיתפל חשב שדוד ייחנק והוא ימלוך, אולם כשנוצר חשש לאברן שליטה על התהום, נאלץ לשתף פעולה עם דוד בחסימת התהום.

מידו אחיתפל?

אחיתפל נזכר בהקשר של מרד אבשלום כיועץ שעצותיו נחשבות אצל דוד כדבר האלוקים ממש. פעם נוספת שהוא נזכר בה היא כאביו של אליעם, אחד מגיבורי דוד. מכאן הסיקו חז"ל, שבת שבע, בת אליעם, היתה נכדתו של אחיתפל, ומכאן גם מובנת ציפייתו למלכות. אחיתפל חזה שמלכים יעמדו מזרעו, ולא ידע שהמדובר בנינו, שלמה בן בת שבע. לכן, רצה להקדים ולזכות במלוכה שידע

מהו הפתרון שהציע אחיתפל לדוד?

דוד ידע, לפי נוסח האגדה בבבלי, שאפשר לחסום את התהום על ידי השם המפורש, אלא שהיה לו ספק אם הדבר מותר. אחיתפל לימד את דוד את יסוד ההיתר.

מה שורש הספק ומה יסוד ההיתר?

על פי הפשט, הספק הוא מצד איסור מחיית השם, וההיתר נלמד מפרשת סוטה, שמופיע בה השם המפורש, והוא נמחה לתוך המים המאררים לפני השקיית הסוטה. אולם, כשם שאין להבין את כל האגדה כמשמעה הפשוט, אלא כמערכת סמלית שמייצגת רעיונות, גם את הפסקה הזאת יש לפרש על דרך זו.

הקב"ה הוא השלמות והוא אינסוף ובלי גבול ומידה. שם אלוקים הוא כוח כל הכוחות כולם. שם הוויה הוא מעל לגבולות הזמן והמקום.³⁴ אצל הקב"ה, לא קיימת הבעיה שבה עסקנו עד כאן. כל הכוחות כולם יכולים להתקיים בשלמות. "המשל ופחד עמו עשה שלום במרומו",³⁵ שם מדובר על הווייתם המופשטת של הכוחות, ובמופשטות, הכוחות בלתי מוגבלים. עקרון ההתמדה של ניוטון מלמד, שכל גוף ימשיך בתנועתו עד אין קץ. כל כוח הוא אינסופי. רק הפעלת כוח בכיוון נגדי תעצור את התנועה.³⁶

רק בעקבות בריאת העולם הזה, המסגרת המוגבלת של הוויית המציאות - העולם הזה - מוכרחה להגביל את הכוחות, כדי לאפשר למציאות להתקיים. חוק וזמן נתן להם: זמן לשמש וזמן לירח. מקום למים ומקום ליבשה. הבדלה בין אור לחושך. במציאות של העולם הזה שום דבר אינו נע תנועה אינסופית, היא קיימת רק כרעיון מופשט. הכוכבים מוגבלים למסילותם: כוחות מגוונים פועלים עליהם כדי לייצבם בתוך מערכת מסודרת. חפץ שנזרק למעלה ייפול ולא ימשיך בתנועתו, מפני שכוח המשיכה מושך את הגוף הנע כלפי הארץ.

החוקים האלה, איזוני הכוחות, כפי שנתבאר לעיל, הם הקליפה המכסה על פני התהום של הכוחות המבקשים כל אחד להופיע במלוא עצמתו, ומאיימים כל העת להתפרץ.

וכפי שהדברים במערכת הטבע, כך גם במערכת הרוח: גם חסד וגם דין, גם אמת וגם שלום. אהבה בלתי מוגבלת, יראה בלתי מוגבלת. כל אלה קיימים רק בעולם העליון, שמחוץ למגבלות עולם הבריאה. בעקבות בריאת העולם והאדם נוצר צורך ביצירת סדרים: הגבלת מידת האהבה והגבלת היראה, כל אחת לפי שיעור הראוי לה. חסד כנגד דין, אמת כנגד שלום. צריך לאהוב את שניהם ולרצות את שניהם, אך צריך לדעת "שלכול זמן ועת לכל חפץ תחת השמים". מה שאין כן מעל השמים, שם אין הגבלה, והכול קיים בשלמות.

כאשר בא דוד המלך לבנות את ממלכתו ואת יסודות המקדש, הוא ידע שכל בנייה של מערכת מחייבת התפשרות. בעת העבודה בכמות היה יכול כל ציבור בישראל לעבוד את ה' לפי דרכו. הקמת

המקדש - פירושה דיכוי של הכוחות השונים כדי לאפשר את ריכוזם יחד במקום אחד. כל אחד יצטרך לוותר במעט, ובסך הכול, הרבגוניות של עבודת ה' והביטוי הייחודי של כל שבט ועדה בישראל ייפגמו.

משל למה הדבר דומה? כביכול ראש המדינה יכריז היום על סגירת כל בתי הכנסיות ברחבי המדינה, ויחייב את כל הציבור להתפלל אך ורק במניין אחד שיתקיים בירושלים, ליד הר הבית. נתעלם לרגע מן ההתנגדות האדירה שתנבע מכך שהדבר ייתפס כהעברה על דת: כך כנראה תפסו זאת בימי המלכים, שזוהי גזרה אנטי-דתית המבקשת להכריח את עבודת ה' מכל ישראל, ולכן לא הצליחו רוב המלכים, גם בזמנים שהמלכים היו ישרים, והעם עבד את ה', לסלק את עבודת הבמות.

מעבר לכך, הבעיה המרכזית תהיה הצורך להתפשר על נוסח אחיד! הלוא יהיה בכך הפסד נורא של

מגוון מנהגים, דרכים שונות בעבודת התפילה ובית הכנסת. תמורת הערך של אחדות, "ברוב עם הדרת מלך" ו"המקום אשר יבחר ה'", ישלמו מחיר יקר של אבדן הייחודיות.

והנה, זו בדיוק הבעיה של דוד המלך. איחוד כל העם סביב מקדש בירושלים יש בו מעלה, ויש בו הפסד. התהום המתפרץ מבטא את הכוחות המגוונים שרוצים לבוא לידי ביטוי - כולם ממקור חיובי, אך אי אפשר לתת לכולם להתקיים מפני שתהיה אנרכיה. ודוד, למרות מצוות התורה לבנות בית במקום אשר יבחר ה', אינו יודע כיצד אפשר לקיים את שני הדברים: למצוא איזשהו בסיס למקדש, יציב ויזוק, שלא יתערער מדיכוי הכוחות השונים המבקשים לבוא לידי ביטוי.

דיכוי הכוחות האלה הוא בבחינת מחיית השם השלם! יש בו דיכוי של כוחות עליונים.

אחד מן המתפללים במניין מבקש להאריך בתפילה. אבל תשעה אחרים צריכים להמתין שיסיים כדי להתחיל את חזרת הש"ץ. לכן הוא נדרש לקצר כר' עקיבא בעת התפילה בציבור כדי לא להטריח. מחיית השם! פגם בשלמות!

האם בשל כך יש לבטל את התפילה בציבור? האם יש דרך למצוא פתרון שאין בו פגם?³⁷ אחיתפל מלמד את דוד שלבעיה אין פתרון. ומוכיח לו את הדבר מן המקור הבסיסי של חברה אנושית: זוג. איש ואשתו, חייבים להתפשר ולוותר כדי לחיות יחד. אם כל אחד ירצה לבטא בשלמות את ייחודו לא יהיה זיווג. הצורך לבנות משהו משותף מחייב ויתור על דברים בעלי ערך ממשי. הרי זה עצמו בחינת מחיית השם, מכוח הויתור על השלמות האידיאלית של כל יחיד.

פרשת סוטה סמוכה לפרשת נזיר. גם הנזירות מוגבלת לשלושים יום. הנזיר חייב לקצץ את שערו ולהביא חטאת, מפני שחטא על הנפש, כי תמורת העלייה בקודש שילם בויתור על משהו מן העולם

**כאשר בא דוד המלך
לבנות את ממלכתו
ואת יסודות המקדש,
הוא ידע שכל בנייה
של מערכת מחייבת
התפשרות. הקמת
המקדש - פירושה
דיכוי של הכוחות
השונים כדי לאפשר
את ריכוזם יחד
במקום אחד. כל אחד
יצטרך לוותר במעט**

הזה, ודבר זה אינו יכול להימשך לאורך זמן. האדם מוגבל לעולם ולחוקיו, ואינו יכול לפרוץ אותם גם אם המטרה שלו היא לקודש.

גם הנישואין הם מערכת מגבילה מן הסוג הזה. והסוטה, שמנסה לפרוץ את הגבולות, תיענש. המים המאררים יבחינו בין אישה כשרה לסוטה. היא תשטה את המים שבתוכם נמחה השם. אם קיימת אצלה ההכרה במגבלות, ונכונות לחיות עם ויתורים על "חסד" שמחוץ למסגרת הנישואין - המים האלה יהיו לה לברכה. אולם אם היא סטתה, כלומר, לא יכלה לעמוד במגבלות - אזי באו בה המים המאררים למרים.

אחיתפל לומד קל וחומר: כשם שהתא האנושי הבסיסי ביותר אינו יכול להתקיים בלי מחיית השם, בלי ויתור והתפשרות, על אחת כמה וכמה שחברה ואומה לא יוכלו להתקיים בלי זה. אין סיכוי שדוד ימצא פתרון. אם ימשיך לחפור, הוא יכול לגרום להתפרצות של התהום ולחורבן כללי. השם המפורש יחסום את התפרצות התהום. "עושה שלום במרומיו הוא יעשה שלום עלינו ועל כל עמו ישראל" - אפשר לעשות שלום בין הכוחות השונים, אך במחיר של פשרות וויתורים.

אחיתפל, בשל כוונותיו הזדוניות, נחנק ומת. קללתו של דוד לא היתה על חנם, מפני שאכן היה באחיתפל פגם שעליו היה ראוי לעונש. אחיתפל לא הכיר במלכותו של דוד, מפני שדוד בנה את היסודות של המלכות ושל המקדש על יסוד שונה מזה שלו. דוד בא מצד המלכות, אחיתפל כוחו היה בחכמה. כוחו של אחיתפל הופיע אחר כך במלכות בית דוד אצל שלמה. אחיתפל רצה שהשלום וההגבלה של הכוחות ייעשו בדרך אחרת מזו של דוד. דוד הכניע את מתנגדיו בכוח. ייתכן, שאחיתפל הוא שיעץ לאבשלום למשוך את לב העם בדברי פיוס. רק אצל הנין של אחיתפל, בנה של בת שבע, שהוא גם בנו של דוד, הגיעו הדברים לידי השלמה: שלמה הוא מלך של שלום. שלום עם אומות העולם, שלום בתוך עם ישראל. הוא מכריע את המשפט בדרך החכמה. כאשר באו לפניו שתי הנשים שרבו על הילד, הוא הציע דרך משפטית חוקית, מלכותית: "גזורו", אך זאת רק למראית עין. בדרך החכמה הוא הצליח לגלות מיהי האם האמתית. אחיתפל צדק בהעדפתו את מלכות שלמה, שהרי מן השמים קבעו שרק שלמה יזכה לבנות את המקדש, ולא דוד שידידיו היו ידיים של מלחמה, של "גזרה" ושל חיתוך דין. בכל זאת נחנק אחיתפל, כי קללתו של צדיק אפילו על חנם היא באה.³⁸ גם אחרי שדוד המלך קיבל את עצתו של אחיתפל, לא ניתן לו להקים את המקדש, כיוון שהמלחמות והמאבקים שקדמו - פסלוהו מכך.³⁹ שלמה הוא מלך שלא נזקק כמעט לכוח בהנהגה.⁴⁰ שלמה שמו והשלום שלו.⁴¹

בין שמרנות וחידוש

המחדשים רוצים להרטיב את העולם. השמרנים מפחדים מהתפרצות התהום. החכמה היא לשקע את התהום ולחסום אותה, אך להגביה אותה כך שהעולם יירטב.

המחנכים רוצים שהתלמידים ילכו בתלם. הם פוחדים מפתיחת פי התהום ומהתפרצות הכוחות הטבעיים והרעננים, גם כאשר הם מכירים בצורך הזה. לכן הם נוטים לדחוק את התהום ולסתמה. אלו ואלו מתעלמים במקצת מכך, שהדברים אינם מסורים לגמרי בידי אדם. והקב"ה, שהמשל ופחד עמו, והוא שעושה שלום במרומיו - רק הוא יכול לקיים יציבות של העולם, ובלעדיו - עמודי שמים יתרופפו, ועמהם גם עמודי המלכות, המקדש והתורה.⁴²

גם דוד המלך שאף לבסס את המקדש על קרקע יציבה, עד שפגש את החרס, שלימד אותו, שגם המקדש עתיד לעמוד על פי התהום, וסכנת ההתפרצות צפויה לו בכל עת.⁴³

המחדשים רוצים להרטיב את העולם. השמרנים מפחדים מהתפרצות התהום. החכמה היא לשקע את התהום ולחסום אותה, אך להגביה אותה כך שהעולם יירטב. אלו ואלו מתעלמים במקצת מכך, שהדברים אינם מסורים לגמרי בידי אדם. רק הקב"ה יכול לקיים יציבות של העולם

המדרש בויקרא רבה מחדד את ההשוואה בין עולם החומר ובין עולם הרוח. גם ה"חוק" של התורה, הוא חוק שיוצר שיווי משקל דינמי, ולא סטטי. גם כאן הכול יכול להתפרק לפתע. על השאלה, אם חידוש מסוים מוביל לרפורמה או שמא הוא מבטא חיוניות דתית מחודשת, אין תשובה מוחלטת. לא היה אפשר לדעת מראש מה תהיה תוצאת ההתחדשות של ר' יוחנן בן זכאי ביבנה, ולכן, כאשר הוא עמד לפני מותו, לא היה יכול לדעת בביטחון לאיזו משתי הדרכים מובילים אותו. לא היה אפשר לדעת מראש אם החסידות הבעש"טית תהיה בסופו של דבר עוד זרם בתר-שבתאי או שהיא תחייה מחדש את פניה של יהדות מזרח-אירופה.⁴⁴

האגדה על התהום אינה מטיפה לגישה פטליסטית. אך אין היא מותירה לנו ברירה אלא להודות שהעולם מתקיים על פי תהום. את העובדה הזאת יש לקבל לא כאסון, כפי שסבר דוד בתחילה, אלא כהודאה. מלאכת האיזון העדין של החרס על פי התהום, צריכה להיעשות דווקא מתוך שירה - שירת המעלות.⁴⁵

הערות

- * בזמן אלול תשנ"ט למדנו בבית המדרש מסכת סוכה. מאמר זה הוא שיעור באגדה שנלמד במסיבת סיום המסכת, בחול המועד סוכות תש"ס. מטבע ההקשר והמעמד יש בו גם ממד של דרוש. העיצוב האסתטי בדרך של דרוש אינו צריך להסיח את הדעת מן האמת הפרשנית והמהותית שביסוד השיעור.
- 1 משנה, **סוכה**, ה', ד'.
 - 2 מיתוס התהום המתפרץ מוכר מתרבויות שונות. כבר עמדו רבים על כך שגם המקרא וגם אגדת חז"ל התייחסו לרעיונות מיתולוגיים ונטלו את עוקצם בכך שהעמידו את אלוקי האלוקים מעל כל הכוחות שבעולם והכפיפו לרשותו את כל האלילים וכוחות הטבע. וכן הדבר גם בסיפורנו, ואכמ"ל.
 - 3 באופן היווצרותן של הגרסאות השונות וביחס ביניהן עסק בהרחבה י' היינמן בספרו **אגדות ותולדותיהן**, ירושלים תשל"ד, עמ' 17 - 26.
 - 4 הנושא שב ועולה על דפי **אקדמות**. עי' במאמרו של יואב שורק, "דרושה מהפכה", **אקדמות**, ה', אלול תשנ"ח, והפולמוס שבא בעקבותיו (**אקדמות**, ו', טבת תשנ"ט), ומאמרו של הרב יובל שרלו, "על ההבחנה בין רפורמה להתחדשות דתית", **אקדמות**, ד', תמוז תשנ"ט.
 - 5 ירושלמי, **סנהדרין**, פ"י, ה"ב, כ"ט, ע"א. בתרגום לעברית.
 - 6 תפקידו כפול: הוא השסתום המצביע על מקום ההתפרצות האפשרי, והוא גם החוסם את ההתפרצות.
 - 7 בבלי, **סוכה**, נ"ג, ע"א.
 - 8 הכוונה לשם המופיע בפרשת סוטה, הנכתב על הלוח ונמחה אל תוך המים המאריים.
 - 9 כלומר: רטיבות כביטוי חיובי של לחלוחית והשקיית הארץ.
 - 10 ויש מפרשים - מסדר האגדתא.
 - 11 "חקיק ומפרש באבן שתייה דבה חתם מארי עלמא פום תהומא רבא מן שירוויא" (**תרגום ירושלמי**, שמות, כ"ח, ל').
 - 12 **תנחומא**, פרשת פקודי, ג'.
 - 13 **תנחומא**, פרשת קדושים, י'.
 - 14 "מבוע דמיין חייך דנפיק מתחות אילנא ומתפרש לארבעת רישיה נהיין ואלמלי די הוא חתים בשמא רבא וקדישא הוה נפק ומבע ושטף כל עלמא" (**תרגום לשיר השירים**, ד', י"ב).
 - 15 נוותר כאן על הדיון המקיף בדרכי הפרשנות של אגדת חז"ל, בין המוחשי למטפורי ובין המיתי לספרותי, ונלך בדרך המסורתית של גדולי פרשני האגדה, פילוסופים ומקובלים כאחד, שראו באגדה שפה סמלית.
 - 16 **ירמיהו**, ל"ג, כ"ה.
 - 17 **ירמיהו**, ל"א, ל"ה.
 - 18 **משלי**, ח', כ"ט.
 - 19 **ירמיהו**, ה', כ"ב.
 - 20 **משלי**, ח', כ"ז.
 - 21 **ויקרא רבה**, פרשה ל"ה, ד'.
 - 22 כך מוסבר שם "שדי": שאמר לעולמו די. זהו הגורם המגביל והתוחם של הכוחות היוצרים. "שדי - כשברא המקום את העולם הולך ומהלך עד שנאמר לו די. לכך נקרא אל שדי" (**אבות דרבי נתן**, נוסחה ב', פרק ל"ח). "ואמר רב יהודה אמר רב: בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את העולם היה מרחיב והולך כשתי פקעיות של שתי, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא והעמידו, שנאמר עמודי שמים ירופפו ויתמהו מגערתו. והיינו דאמר ריש לקיש: מאי דכתיב: אני אל שדי (**בראשית**, ל"ה) אני הוא שאמרתי לעולם די. אמר ריש לקיש: בשעה שברא הקדוש ברוך הוא את הים היה מרחיב והולך, עד שגער בו הקדוש ברוך הוא ויבשו, שנאמר: "גוער בים ויבשהו וכל הנהרות החריב" (**נחום**, א). בבלי, **חגיגה**, י"ב, ע"א. ועי' **תנחומא**, מקץ, ס"י, (מהדורת בובר, ס"י י"ב), ושינויי נוסחאות.

- 23 שיווי משקל סטטי מתואר כמצבה של גולה בקערה - אם נטה את הגולה הצדה, היא תחזור ותתמקם במרכז הקערה. צריך להפעיל כוח כדי לשנות את האיזון. שיווי משקל דינמי מתואר כמצבה של גולה על קמר, כל הטיה קלה תפר את האיזון לבלי שוב. צריך מאמץ מתמיד כדי לקיים את הגולה במצב המאוזן. שיווי משקל סטטי מקנה שלוה וביטחון, אפשר להניח את הגולה בקערה והיא תישאר שם. שיווי משקל דינמי יוצר מתיחות מתמדת. אם לא נתמיד בהעמדתו - ייפול.
- 24 אחת מן הטענות המרכזיות של איוב נגד הבורא היא המצב הלא יציב והלא בטוח של העולם התלוי על בלימה. זו פרשה הטעונה ביאור רחב כשלעצמה. אפשר לתמצת ולומר, שאיוב בתחילתו היה אדם חרד, ואימת החטא והכישלון מיררו את חייו, "לא שלותי ולא שקטתי ולא נחתתי". הוא נכסף כל ימיו לשלוה ולרוגע, שאותם הוא מוצא בתחילה רק בעולם המתים. רק בסוף התהליך של חינוכו מחדש, אחרי התגלות ה' מן הסערה, למד להבין שדווקא חוסר הוודאות ותחושת התלות המוחלטת בקב"ה היא תמצית המשמעות החיובית של החיים באור ה'.
- 25 **מדרש שמואל**, פרשה כ"ו.
- 26 המהר"ל מבאר יפה, שדווקא המבנה הארעי הוא הדבר הקבוע, כי הוא תלוי בשמים ולא ביציבות אנושית ארצית. בכך הוא מסביר גם את עניינה של מצוות דירת עראי שבסוכה, וגם את היות מלכות בית דוד בבחינת "סוכת דוד הנופלת" (**נצח ישראל**, ל"ה).
- 27 ברור שחוסר היציבות איננו נוגע לקב"ה, שהוא היה הווה ויהיה ואין בו שינוי כלל. אי היציבות של הופעת השכינה במקדש מקורה בחוסר היציבות של החברה האנושית.
- 28 אלא אם כן נאמר שהמדרש שמואל התעלם מהבעיה הכרונולוגית הפשוטה, שדוד הרים את החרס עוד קודם שהונח שם - דבר שאינו בלתי אפשרי לגמרי בעולם האגדה, אבל אין סיבה להיכנס לדוחק שכזה.
- 29 אין בדברים אלה כדי להציע הסבר היסטורי לתהליכים חברתיים ותרבותיים שקדמו להתפרצות בגרמניה והובילו לקראתה, אלא תיאור של התמונה כפי שנראתה בעיניהם של אלה שלא היו מודעים לקיומה של התהום. ברור, שבעלי יכולת הסתכלות מעמיקה יותר זיהו את התהומות שמתחת. בין אם זה ניטשה הפילוסוף, תומס מאן הסופר, או ז'בוטינסקי המדינאי.
- 30 כבר חז"ל טענו שאדם ניכר דווקא בשעות שבהן הכיסוי החיצוני שלו מתרופף: "אמר רבי אילעאי: בשלשה דברים אדם ניכר: בכוסו, ובכיסו, ובכעסו. ואמרי ליה: אף בשחקו" (בבלי, **עירובין**, ס"ה, ע"ב).
- 31 השואה, כמו רעידת אדמה, לוותה בהרבה רעשי לוואי שגם בהם נפגעו רבים, אלא שהם אינם ניכרים על רקע רעידת האדמה הגדולה. המאה העשרים ידעה רציחות המוניות רבות בארמניה, באפריקה, בבלקן ובעוד מקומות. הן מחוירות על רקע השואה הנצית, אך גם הן רעידות אדמה מוסריות קשות מאוד.
- 32 בלועי קרח עומדים על מעלה בתהום ואומרים שירה. אמנם, שירתם של בלועי קרח אינה שירת המעלות; מן הסתם, הם אומרים את המזמורים לבני קרח. זו פרשה הראויה לימוד בפני עצמה, אולם הקשר שלה עם סוגיית שירי המעלות והתהום ראוי לאזכור ולתשומת לב כאן.
- 33 **סנהדרין**, ק"א, ע"ב.
- 34 ע"י למשל, ריה"ל, **ספר הכוזרי**, תחילת המאמר הרביעי. והיא נגזרת מהמשמעות הלשונית: אלוקים הוא ריבוי של "א-ל" שמובנו גם כוח: "יש לאל ידי". ושם הויה גזור ממושגי הזמן והנוכחות: היה הווה ויהיה.
- 35 **איוב**, כ"ה, ב'. וביאר ראב"ע: הממשלה והפחד עמו וממנו עושה שלום במרומיו שאין בהם מלחמה כי כולם טוב והרע הוא במטה לארץ.
- 36 והוא הדין להתפשטות החום לפי חוקי התרמודינמיקה. והוא הדין לכל הכוחות החומריים, הנפשיים והרוחניים, היצרים והתאוות, השאיפות והרצון להתעלות. וזה כנראה הכוח הבסיסי של התשובה, המבוארת במשנת התשובה של הראי"ה קוק. ע"י במאמרו של הר"ש סטרליץ הנדפס בסוף **אורות התשובה** (מהדורת אור עציון תש"ל), פרק ג': "תשובת העולם לפי השקפת רבנו".

- 37 על הבעיה המסוימת הזאת, של המתח בין המגמות הרצויות, אך המנוגדות, בתפילה, ראה מאמרי: "תפילת היחיד והציבור", **שנה בשנה**, תשנ"ט, עמ' 331 - 350.
- 38 זו סוגיה המצריכה עיון לעצמה - מדוע קללת חנינם מתקיימת - ומפני קוצר היריעה, לא נעסוק בה כאן, אף כי ייתכן שיש בה כדי להאיר פן נוסף בסוגייתנו.
- 39 בין מאבקים פנימיים, בין מלחמות חיצוניות. הגם שנעשו בדין ובצדק, פסלוהו מבניין המקדש. מעניין לציין, שדוד נדחה מבניין המקדש בשל מעשים שעשה בדין ובמסירות נפש למען עם ישראל. דחייתו מבניין המקדש לא נבעה מחטא, אלא מאי התאמה בין אופיו וקורות חייו לבין הנדרש מבונה המקדש. יש להבחין הבחנה ברורה בין פרשה זו לפרשת בת שבע. גם מאן דאמר ש"כל האומר דוד חטא אינו אלא טועה" מודה שדוד נענש קשות על ה"לא-חטא" הזה - אך אין לכך כל שייכות לדחייתו מבניין המקדש.
- 40 חוץ מהכוח שהפעיל ל"סילוק השאריות", שנתחייב בהן בצוואת דוד אביו, **מלכים א'**, פרק ב'.
- 41 כמתואר במזמור לשלמה **בתהילים**, ע"ב. כבר הכותרת מבחינה בין "משפטיך למלך" לבין "צדקתך לבן מלך", וכל הפרק כולו עומד בסימן השלום. ואף פרק זה ראוי לו ללימוד נרחב בפני עצמו על בסיס ההנחות שבמאמרנו זה.
- 42 כמה וכמה משלים חסידיים מבוססים על עקרון ההילוך על החבל הדק. גם מאמרו המפורסם של ר' נחמן מברסלב "כל העולם כולו גשר צר מאוד והעיקר לא לפחד כלל" מבוסס על עיקרון זה.
- 43 על כל זה כבר עמד מו"ר הרי"ח הדרי שליט"א, במאמרו "על שפת הסוכה", **שנה בשנה**, תשמ"ט. בפרק על דוד המלך והסוכה, שם דן - כדרכו, ברמזי רמיזין ובהבלעה - ב"סיכון ובסיכוי" בעולמו של דוד המלך, בסוכה, אצל בעלי תשובה, ובהקשר של מנהג ישראל מחודש שהיה למצווה - מנהג ערבה.
- 44 אפילו עולם האמונה אינו עולם של ודאות מוחלטת, אלא של התקדמות מהשערות וספקות לרמות שונות של ודאויות, כפי שביירר הראי"ה בחכמת הקודש (**אורות הקודש**, ח"א, "הודאות המקורית", עמ' ר"ג - רי"ט). ובוודאי שעולמו הפנימי של האדם - אף הוא מבנה של קליפות המכסות על הפנים הנעלם, העשיר מכדי תפיסה ושליטה, כמבואר ב"מוסר הקודש" (שם, ח"ג, "העצמיות והמלחמה הפנימית" עמ' ק"ט - קמ"ד), והוא הדין למצבו הנפשי של האדם, כמתואר בסדר "טהרת מידות הקודש" (שם, עמ' רל"ג - רס"ג, ובייחוד סעיף ל"ג: "התנודדות ועבודת תמיד"). לעולם קיימת השאיפה להגיע לאיזון וליציבות, וכנגדה קיים האיום של התנודדות, אי ודאות ואי שקט.
- 45 ראוי להראות את הקשר התוכני בין שירי המעלות לבין הרעיונות המובעים כאן. דבר זה מחייב דיון מקיף בפרשנות שירי המעלות, ועוד חזון למועד.